

DOI: 10.32782/2786-9156.107.3.158-168
УДК 343.347.5(477)

Шамсутдінов О. В., кандидат юридичних наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України (м. Київ, Україна)

e-mail: sun091141@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9325-9227>

НЕЗАКОННЕ ПРОВЕДЕННЯ МЕДИКО-БІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДІВ НАД ЛЮДИНОЮ: ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ ПОТЕРПІЛОГО

У статті досліджено зміст поняття «потерпілий» складу кримінального правопорушення «незаконне проведення дослідів над людиною», передбаченого ст. 142 КК України. Зокрема, сконцентровано увагу на одній із форм вчинення вказаного протиправного діяння – медико-біологічному експериментуванні.

Аргументовано, що для основного складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 142 КК України, характерним є загальний потерпілий (будь-яка людина), а для кваліфікованого складу (ч. 2 ст. 142 КК України) – спеціальний потерпілий, яким виступає неповнолітній (дитина).

Зважаючи на зростання ступеня суспільної небезпечності протиправного посягання, залежно від зменшення віку потерпілого, порушено питання доцільності кримінально-правової охорони життя і здоров'я ненародженої дитини.

Констатовано, що на сьогодні чинне законодавство України та судова практика момент виникнення права на життя пов'язують із живонародженням, тож проведення будь-яких медико-біологічних дослідів на ембріонах і плодах людини, включно з генетичними маніпуляціями, складом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 142 КК України, не охоплюється.

Висвітлено сучасний стан експериментування з геномом людини на пренатальній стадії розвитку та виникаючі у зв'язку із цим етичні проблеми й біологічні загрози.

Наведено нормативну позицію європейського законодавця та погляди вітчизняних науковців-правників щодо необхідності юридичного захисту прав і гідності дітей на пренатальній стадії розвитку.

Запропоновано перенести кримінально-правове визначення моменту початку життя людини на більш ранній період, зокрема доповнити кваліфікований склад кримінального правопорушення «незаконне проведення дослідів над людиною» (ч. 2 ст. 142 КК України) таким видом спеціального потерпілого, як «ненароджена дитина (плід)».

Ключові слова: кримінальне правопорушення, потерпілий, експериментування на людині, геном, дитина, початок життя, ембріон, плід.

Постановка проблеми. Сучасна емпірична наука не може відмовитися від експериментування: зростаюча потреба в дослідіх притаманна людському пізнанню, зумовлена потягом до нового знання і впровадження інноваційних досягнень, що на ньому ґрунтуються. Інтенсифікація та розширення експериментів надає людству значні можливості для панування над природою і маніпулювання нею. За таких умов сучасні досягнення біотехнології, зокрема генної інженерії, які уможливили видозміну геному живих організмів, породжують надзвичайно важливі проблеми біоетики та дотримання прав людини.

Винайдення технологій редагування геному потягло за собою появу етичних проблем, пов'язаних як із недосконалістю таких технологій, яка може призвести до помилок і непередбачуваних наслідків, так і з перспективою застосування цих технологій до людських ембріонів.

Розуміючи глобальний характер указаних біологічних загроз, світове співтовариство в рамках відповідних міжнародно-правових договорів намагається запроваджу-

вати механізми обмежень у застосуванні досягнень біотехнології. Одним із таких механізмів є вжиття державами-учасницями необхідних заходів із забезпечення дотримання встановленої Конвенцією про права людини та біомедицину (1997) заборони втручання в геном людини, спрямованого на таку її модифікацію, яка буде спадковою, тобто передаватиметься майбутнім поколінням цієї людини.

Особливої актуальності тема законності й етичності експериментування на людині набуває із проведенням біомедичних дослідів у країнах, що розвиваються, адже дослідницьке нетерпіння, з одного боку, і перспектива вигідної комерціалізації інноваційних результатів, з іншого, можуть легко підштовхнути до порушення як етичних, так і кримінально-правових норм у відповідній сфері. На думку фахівців, Україна є привабливим регіоном для проведення біомедичних досліджень, через те що вона належить до групи країн із невеликим середнім рівнем доходу населення [1, с. 138]. Крім того, водночас із підписанням 22 березня 2002 року згаданої Конвенції про права людини та біомедицину (1997) Україна досі її не ратифікувала. Отже, її положення, насамперед застереження й заборони, не є обов'язковими для української юрисдикції.

Утім, чинним законодавством України передбачено кримінальну відповідальність за незаконне проведення дослідів над людиною (ст. 142 КК України). Ознака «незаконності» означає бланкетний характер вказаної кримінально-правової норми, зокрема потребу у зверненні до актів законодавства в інших сферах (охорони здоров'я, дослідницької діяльності, цивільно-правових відносин тощо). Сформульовані в міжнародному праві основні принципи проведення дослідів над людиною знайшли своє відбиття в Конституції України (ст. 28), Основах законодавства України про охорону здоров'я (ст. 44, 45), інших актах регулятивного законодавства. Однак аналіз загальних умов правомірності проведення медико-біологічних дослідів свідчить, що національне законодавство містить прогалини та потребує належних змін на рівні закону в такій царині, яка становить особливий ризик для прав людини [2, с. 497]. Недостатня урегульованість медико-біологічного експериментування, об'єктом якого є людина, значно знижує рівень кримінально-правової охорони суспільних відносин у цій сфері, створює проблеми практичного застосування норми «Незаконне проведення дослідів над людиною», передбаченої ст. 142 КК України.

Зокрема, як свідчать офіційні статистичні дані, з 2001 року (із набранням чинності КК України) до 2016 року включно жодного провадження за ст. 142 КК України зареєстровано не було. Починаючи з 2017 року відповідні кримінальні правопорушення починають обліковуватися: за сім років розпочато 8 досудових розслідувань за ст. 142 КК України (2017 р. – 2, 2018 р. – 1, 2020 р. – 3, 2021 р. – 1, 2022 р. – 1). Однак до 2024 року всі ці провадження були закриті, жодне з них не було направлено до суду з обвинувальним актом [3].

Тож проблема дослідження та вдосконалення національного законодавства, яке покликано забезпечувати захист людини від незаконного проведення медико-біологічних дослідів над нею, з урахуванням досягнень сучасної генної інженерії набуває очевидної актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш ґрунтовно незаконне проведення дослідів над людиною розглянула В. О. Єгорова в дисертації, яку захистила у 2010 році [4], а згодом основні положення цього дисертаційного дослідження увійшли до монографії (2012) під авторством В. М. Куца, С. В. Гізімчука і В. О. Єгорової [5]. З огляду на відсутність правозастосовної практики у вказаних працях робиться припущення щодо значної латентності таких суспільно небезпечних проявів; пропонується нова редакція кримінально-правової норми, передбаченої ст. 142 КК України, однак питань потерпілого вказані пропозиції не стосуються.

У докторській дисертації, присвяченій посяганням на правопорядок у сфері медичної діяльності (2011), Г. В. Чеботарьова до відповідних кримінальних правопорушень віднесла й досліджуване протиправне діяння, включивши його до групи злочинів, що вчиняються в медичному експериментуванні, визначила особливості об'єктивних і суб'єктивних ознак його складу [6, с. 80]. К. В. Катеринчук, досліджуючи кримінально-правову охорону здоров'я особи (2018), розглянула і склад незаконного проведення дослідів над людиною (ст. 142 КК України), однак детально на його характеристики не зупинялася, предметних зауважень щодо вдосконалення редакції відповідної кримінально-правової норми, як і попередня дослідниця, не висловлювала [7].

В. В. Балабко, В. С. Бібленко, С. Р. Дутчак, І. В. Кирилук, Т. Ю. Тарасевич, І. М. Філь, Є. Е. Черніков, Ю. О. Шопіна й інші науковці також зверталися до конструктивних ознак складу незаконного проведення дослідів над людиною, розкриваючи окремі аспекти цього кримінального правопорушення під час проведення комплексних досліджень кримінальної відповідальності медичних працівників, охорони прав пацієнта, злочинності у сфері охорони здоров'я тощо.

Попри те, що вказані вчені зробили значний внесок у дослідження кримінальної відповідальності за незаконне проведення дослідів над людиною, а їхні наукові праці мають значну наукову та практичну цінність, проблеми кримінально-правової заборони експериментування з геномом, проведення медико-біологічних дослідів на людських ембріонах (плодах) фактично залишилися недослідженими. Актуальність подальших розвідок у напрямі вдосконалення кримінально-правової норми про незаконне проведення дослідів над людиною обумовлена також новітніми відкриттями в царині модифікації людського геному та зусиллями міжнародної спільноти щодо нормативного врегулювання етичних, біологічних і правових проблем, що виникають унаслідок цього.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення змісту об'єктивної ознаки «потерпілий» складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 142 КК України, обґрунтування моменту, з якого людина набуває право на охорону свого життя, здоров'я, гідності від незаконних медико-біологічних дослідів, а також вироблення на цій основі пропозицій щодо вдосконалення відповідної кримінально-правової норми.

Виклад основного матеріалу. Як декларується в ст. 1 КК України, першочерговим завданням кримінального закону є правове забезпечення прав людини від протиправних посягань. Тобто національна кримінально-правова політика повинна бути зорієнтована на міжнародні стандарти захисту прав людини. Водночас нормами матеріального права не визначено статус потерпілого, постраждалого, жертви протиправних посягань. Отже, проблема впливу потерпілого на процес кримінально-правової кваліфікації не знайшла свого належного висвітлення.

Вивчення змісту поняття «потерпілий» в українському кримінальному праві здійснювали Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, А. А. Вознюк, Є. В. Лашук, А. А. Музика, В. О. Навроцький, Т. І. Присяжнюк, М. В. Сенаторов, В. Л. Соколовський, В. В. Топчій, Є. В. Фесенко й інші вчені.

Так, на думку Є. В. Фесенка, потерпілим від злочину може бути окрема людина, дві або більше особи, громадські об'єднання, населення адміністративно-територіальних одиниць, державні органи, держава і суспільство в цілому. Тобто це можуть бути як фізичні, так і юридичні особи [8, с. 76–77].

Подібних поглядів дотримується і М. В. Сенаторов, який визначає потерпілого як соціального суб'єкта (фізичну чи юридичну особу, державу, інше соціальне утворення або ж суспільство загалом), блага, праву чи інтересу якого, що перебуває під

охороною кримінального закону, злочином заподіюється шкода або створюється загроза такої [9, с. 59].

Водночас В. Т. Дзюба справедливо критикує визнання потерпілого лише соціальним суб'єктом: «у цьому понятті відсутня біологічна ознака, що притаманна людині і є визначальною при кримінально-правовій охороні життя та здоров'я як природних благ, що визначають сутність людини, а тому конституційно визнані невід'ємними і непорушними» [10, с. 200]. Тому науковець пропонує під потерпілим від кримінально-правового посягання розуміти фізичну або юридичну особу.

Зі свого боку, Н. М. Ярмиш не згодна з таким підходом і вважає, що особа нерозривно пов'язана з наявністю певної свободи, тобто здатністю «діяти зі знанням справи». Особа виникає з появою свободи, яка припускає оволодіння такими складними поняттями, як «життя» і «смерть». Віковий момент виникнення особи є суто індивідуальним, а в людей з глибокими аномаліями психіки властивості особи взагалі відсутні [11, с. 25].

Підтримуючи висновки вченої, К. О. Черевко зазначає, що *людина* – це, з одного боку, біологічна істота, яка наділена свідомістю, здатністю працювати, пізнавати навколишній світ, з іншого боку, це суспільна істота, тому що суспільне життя та суспільні відносини, колективна праця змінили й підкорили собі її біологічну організацію [12, с. 59].

Отже, визначення потерпілого від протиправного посягання потребує використання терміна «людина». За таких умов автор поділяє висновки А. А. Музики та Є. В. Лащука, які визначають *потерпілого* як факультативну ознаку об'єкта злочину, що характеризує людину, з приводу якої вчиняється злочин та (або) якій, відповідно до кримінально-правової норми, злочином завдається істотна шкода (чи створюється загроза її заподіяння) [13, с. 82]. Учені пропонують розрізняти загального та спеціального потерпілого від злочину: загальним потерпілим від злочину є людина, щодо якої в тексті кримінального закону використовується термін «потерпілий». Якщо правове становище (статус), вік, стать чи інші ознаки людини в кримінальному законі виділено спеціальним терміном, таку людину слід називати спеціальним потерпілим від злочину.

В основному складі кримінального правопорушення, передбаченому ч. 1 ст. 142 КК України, потерпілий є обов'язковою ознакою. При цьому його можна охарактеризувати як загального потерпілого від злочину, адже кримінально-правова норма не уточнює ні ознак суб'єкта незаконного проведення дослідів над людиною (тобто ним може бути не тільки медичний чи фармацевтичний працівник, але й інша особа, наприклад, дослідник-біоінженер), ні ознак потерпілого від цього протиправного діяння, обмежившись терміном «людина». Інакше кажучи, потерпілий не обов'язково має бути пацієнтом медичного закладу чи здоровим добровольцем, який бере участь у клінічних випробуваннях. Як свідчить історичний досвід, на практиці незаконні дослідження, об'єктом яких є людина, можуть проводитись у колективах, для яких характерними є ознаки закритості та підлеглості / залежності: йдеться про військовослужбовців, ув'язнених, вихованців інтернатів, членів спортивних команд, релігійних сект тощо. Наприклад, відомо, що в СРСР у 1930–1950 рр. для потреб органів держбезпеки розроблювались отруйні та наркотичні препарати, які апробовувалися на ув'язнених Бутирської і Луб'янської в'язниць, засуджених до страти [5, с. 23].

Кваліфікований склад кримінального правопорушення, передбачений ч. 2 ст. 142 КК України, містить таку альтернативну ознаку, як спеціальний потерпілий – неповнолітній, що є кваліфікуючою та свідчить про підвищений ступінь суспільної небезпечності протиправного посягання. Отже, у цьому випадку така фізична характеристика

людини, як вік, впливає на кримінально-правову кваліфікацію діяння.

Виокремлення згаданого кваліфікованого складу кримінального правопорушення є доречним, ураховуючи пріоритетність захисту життя та здоров'я неповнолітніх осіб, а також особливий захист дитинства. Така підвищена увага до захисту прав і законних інтересів неповнолітніх обумовлена їх фізичною, емоційною, інтелектуальною незрілістю. Як зазначено в Резолюції 40/33 Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985, «молодь, перебуваючи на ранньому етапі розвитку людської особистості, потребує особливої турботи і допомоги в галузі фізичного, духовного і соціального розвитку, а також у правовому захисті в умовах миру, свободи, гідності та безпеки» [14].

Повноліття – вік, із досягненням якого настає повна цивільна дієздатність. Особи, які не досягли віку повноліття (тобто 18 років), позначаються терміном «неповнолітні». При цьому поняття «неповнолітній» та «дитина», з огляду на вікову ознаку, є повністю тотожними [15, с. 79]. Тож можна зробити висновок, що під неповнолітнім (спеціальним потерпілим), вказаним у ч. 2 ст. 142 КК України, слід розуміти дитину від народження до досягнення повноліття, якій на момент вчинення кримінального правопорушення не виповнилося 18 років. За такого розуміння обсяг поняття «неповнолітній» повністю охоплює собою поняття «новонароджена дитина» і «малолітній».

Водночас М. В. Сенаторов у своїй роботі зазначає, що з огляду на вік особливе значення має дослідження особи та поведінки неповнолітніх потерпілих із подальшим поділом їх на малолітніх жертв, підлітків тощо [9, с. 124]. Є. Е. Черніков вважає очевидним різний ступінь суспільної небезпечності діяння, вчиненого стосовно новонародженої дитини, малолітнього чи просто неповнолітнього [16, с. 102].

За таких умов постає питання: якщо посягання на життя чи здоров'я неповнолітнього є більш суспільно небезпечним, ніж посягання на дорослу людину, і ступінь цієї небезпечності зростає зі зменшенням віку потерпілого, то яким ступенем суспільної небезпечності характеризується протиправне посягання на життя чи здоров'я ще не народженої дитини (адже кожна ненароджена дитина з моменту свого зачаття за своєю природою є людиною)?

Зазначимо, що нормативно в Україні встановлено момент виникнення права на життя з моменту народження (ст. 25 ЦК України, Інструкція з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертовонародженості, затверджена наказом МОЗ України від 29.03.2006 № 179). Відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону України «Про охорону дитинства» (2001), кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я. У вітчизняній судовій практиці початком життя людини вважається момент відокремлення плоду від утроби матері [17, с. 19].

У кримінально-правовій доктрині визначення моменту початку життя людини залишається спірним: з одного боку, більшість учених відстоюють позицію, що кримінально-правова охорона людини починається від моменту настання фізіологічних пологів (пологового процесу); окремі науковці початок кримінально-правової охорони життя пов'язують із моментом вивільнення в будь-якій формі з утроби матері плода, здатного до позаутробного життя; інші наголошують на необхідності кримінально-правової охорони життя «ненародженої дитини», яка готова до продовження життя поза утробою матері, тобто за досягнення плодом повних 22 тижнів внутрішньоутробного розвитку.

Другий і третій підходи останнім часом знаходять дедалі більше прихильників, зважаючи на зростаючі темпи розвитку медичної науки, зокрема перинатальної медицини, коли пацієнтом, тобто учасником відповідних правовідносин, є плід в утробі матері. Наприклад, науковці, які комплексно досліджували питання кримінальної

відповідальності за незаконне проведення абортів (ст. 134 КК України), одностайно стверджують, що в разі штучного переривання вагітності після 22 тижнів має місце не загибель плоду, а смерть новонародженої дитини внаслідок штучного вигнання її з організму матері, тому зазначена подія кваліфікується за ч. 2 ст. 115 КК України як умисне вбивство малолітньої дитини [12, с. 154; 18, с. 152]. На думку Н. М. Ярмиш, «умертвіння дитини навіть в утробі матері за умов, що пологи розпочались, а строк вагітності складає хоча б 22 тижні, – це вбивство» [19, с. 462]. А. М. Орлеан же вважає, що «посягання на життя плоду, що набув ознак життєздатності, повинно вважатися злочином проти життя незалежно від того, розпочався чи не розпочався пологовий процес, вивільнено чи не вивільнено плід з утробы матері» [20, с. 307].

Автор також підтримує думку, що життя і здоров'я плода, який є зачатим, але ще не народженою дитиною, має підлягати кримінально-правовій охороні, однак на сьогодні проведення будь-яких медико-біологічних дослідів на ембріонах і плодах людини, включно з генетичними маніпуляціями, складом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 142 КК України, не охоплюється. Ба більше, життя ембріону (плоду), який не досяг 22 тижнів внутрішньоутробного розвитку, взагалі «випадає» зі сфери дії кримінального закону.

Водночас проблема експериментування на людських ембріонах і плодах є надзвичайно гострою. Ідеться про генетичні дослідження (рекомбінація ДНК, редагування геному, заміна чи видалення хромосом), втручання з метою наукового експериментування, у тому числі в разі запліднення *in vitro*¹.

У січні 2014 року за допомогою системи CRISPR/Cas9 китайські вчені модифікували геном мавп, після чого стало зрозуміло, що наступним етапом стануть експерименти з генетичної модифікації людини. Можливість редагування генів людини відразу порушила низку етичних проблем, особливо гострих у випадку редагування генів ембріону людини. Провідні вчені, розуміючи небезпеку бездумного використання технології CRISPR/Cas9, закликали до мораторію на клінічні експерименти з генетичної модифікації людини, адже простота технологій і доступність у США реактивів для її реалізації дали можливість біоінженерам здійснювати втручання в геном живих організмів у домашніх умовах, навіть без спеціальних навичок і обладнання [21, с. 40].

Незважаючи на заклики до заборони експериментів з генетичної модифікації людини, у листопаді 2018 року професор Південного науково-технологічного університету (м. Шеньчжень, КНР) Хе Цзянькуй заявив, що створив перших у світі генетично відредагованих дітей – дівчат-близнюків, які не здатні заразитися на ВІЛ через модифікацію гена CCR5. Водночас у подальшому з'ясувалося, що спроба редагування виявилася не дуже вдалою: застосована технологія CRISPR/Cas9 внесла мутацію, але не ту, на яку очікували. Цей експеримент викликав обурення світової наукової громадськості та став підставою для притягнення дослідника і його колег до кримінальної відповідальності [22].

Як попереджають дослідники з Інституту Френсіса Кріка в Лондоні, редагування генів людських ембріонів може призвести до небажаних наслідків: аналіз результатів відповідних експериментів свідчить, що близько 16 % з них мають випадкові мутації, які було неможливо передбачити під час стандартних тестів. І такі зміни успадковуюватимуться наступними поколіннями [23].

На думку окремих фахівців, для розв'язання цієї проблеми слід керуватися принципом визнання гідності людської особистості в пренатальній фазі її розвитку, тому

¹ Техніка виконання експерименту в контрольованому середовищі поза живим організмом.

дослідження й експерименти на людських ембріонах і плодах потрібно проводити відповідно до етичних норм, які застосовуються щодо дітей, котрі вже з'явилися на світ, і щодо всіх людських індивідів [24, с. 338]. Такий підхід знайшов утілення в Рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи від 24.09.1986 № 1046 щодо використання ембріонів і плодів людини з метою діагностики, терапії, наукових досліджень, промислового використання та торгівлі. Зокрема, Рекомендація наголошує, що існування людського життя визнається від моменту запліднення [25].

Про необхідність захисту прав, поваги до людської гідності та правової охорони ембріонів людини від моменту запліднення яйцеклітини йдеться в пунктах 1, 3 і 6 Рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи від 02.02.1989 № 1100 «Використання людських ембріонів і плодів у наукових дослідженнях» [26].

Основоположні гарантії охорони прав і гідності дітей на пренатальній стадії розвитку закріплені в конституціях та інших законодавчих актах Австрії, Франції, Ірландії, Чехії, Словаччини, Естонії, Угорщини та низки інших європейських держав.

Досліджуючи життя людини як предмет кримінально-правової охорони, Ю. А. Дорохіна зауважує: «Те, що ненароджена дитина, втім, як і новонароджена, сама не в змозі заявити, висловити і захистити свої права і законні інтереси, не означає відсутності цих прав та інтересів або того, що такі права можуть з'явитися тільки в майбутньому. Навпаки, ці права та інтереси вже є реально діючими й існуючими в силу факту початку життя дитини, і як свідчить аналіз законодавства багатьох держав, права і законні інтереси дитини ще до її народження гарантуються законодавчо» [27, с. 15].

М. Ю. Щирба відстоює думку, що з позицій правової природи прав пацієнта плід людини, що перебуває в тілі матері, потребує юридичного захисту, починаючи з 22-го тижня після зачаття. Дослідниця на основі аналізу міжнародних, національних і зарубіжних норм, рішень компетентних інстанцій та позицій науковців виокремлює такі його права: право на народження; право на природний фізичний, психологічний розвиток; право на людську гідність; право на здоровий спосіб життя матері; право на безпечне, здорове довкілля; право на захист від використання плода в медичних дослідках; право на кваліфіковану медичну допомогу; право на правовий захист у разі завдання шкоди здоров'ю плода [28, с. 12, 21].

Зі свого боку, І. Я. Сенюта за результатами дослідження цивільно-правового регулювання відносин у сфері надання медичної допомоги стверджує, що, попри тісний зв'язок між матір'ю і ненародженою дитиною, вони не створюють єдиного суб'єкта. Вчена вважає, що окремими суб'єктивними правами повинен бути наділений плід, який є зачаткою, але ще не народженою дитиною. «Плід, з огляду на свою квазісуб'єктність, наділений реальними (право на життя, право на медичну допомогу та право на повагу до гідності) і майбутніми правами» [2, с. 140, 144]. У контексті викладеного І. Я. Сенюта пропонує внести відповідні зміни до ч. 2 ст. 25 ЦК України та до ст. 6 Закону України «Про охорону дитинства».

Як бачимо, і європейський законодавець, і вітчизняні науковці доходять висновку, що ненароджена дитина (плід, ембріон) наділена певними правами та потребує правової охорони, у тому числі кримінально-правовими засобами.

Отже, проблема кримінальної відповідальності за незаконне експериментування на людських плодах (ембріонах) може бути вирішена шляхом перенесення кримінально-правового визначення моменту початку життя людини на більш ранній період. Наразі в Україні відсутня як біотехнологічна, так і судова практика, яка б дозволила зробити обґрунтовані висновки щодо необхідності внесення таких змін до ч. 2 ст. 142 КК України, однак автор переконаний, що своєчасне врахування інозем-

ного досвіду є достатнім приводом для криміналізації відповідних суспільно небезпечних діянь.

Висновки. Для характеристики потерпілого від протиправного посягання слід оперувати поняттям «людина», яке означає як біологічну, так і суспільну істоту.

Обов'язковою об'єктивною ознакою основного складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 142 КК України, є загальний потерпілий, тобто будь-яка людина. Для кваліфікованого складу цього кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 142 КК України) характерним є спеціальний потерпілий – неповнолітній, тобто людина, якій на момент вчинення кримінального правопорушення не виповнилося 18 років (дитина).

Попри нормативне встановлення початку життя дитини з моменту народження, вона ще до цього моменту має певні основоположні права. Тобто ненароджена дитина (плід) потребує кримінально-правової охорони свого життя і здоров'я (як мінімум, починаючи з 22-го тижня після зачаття).

Тож пропонуємо диспозицію кримінально-правової норми, передбаченої ч. 2 ст. 142 КК України, викласти в такій редакції: «Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо ненародженої дитини (плода), неповнолітнього, двох або більше осіб, шляхом примушування або обману, а так само якщо вони спричинили тривалий розлад здоров'я потерпілого...».

З огляду на невпинний розвиток генної інженерії та подальші спроби медико-біологічного експериментування на людях перспективним видається дослідження питання криміналізації репродуктивного клонування, зміни генотипу людини в селекційних цілях, вирощування людських ембріонів з метою продажу тощо.

Використані джерела:

1. Гребенюк О. Я. Удосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність за злочини, пов'язані з випробуванням лікарських засобів, у контексті європейської інтеграції. *Наука і правоохорона*. 2013. № 2 (20). С. 136-139.
2. Сенюта І. Я. Цивільно-правове регулювання відносин у сфері надання медичної допомоги: питання теорії і практики : монографія. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2018. 640 с.
3. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravororushennya-ta-rezultati-yih-dosudovo-go-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 22.07.2024).
4. Єгорова В. О. Криміналізація незаконного проведення дослідів над людиною та його кримінально-правові ознаки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія прокуратури України. Київ, 2010. 23 с.
5. Куц В. М., Гізімчук С. В., Єгорова В. О. Кримінальна відповідальність за незаконне проведення дослідів над людиною : монографія. Харків : Юрайт, 2012. 304 с.
6. Чеботарьова Г. В. Кримінально-правова охорона правопорядку у сфері медичної діяльності : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2011. 458 с.
7. Катеринчук К. В. Злочини проти здоров'я особи: проблеми кримінально-правової теорії та практики : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 408 с.
8. Фесенко Є. Цінності як об'єкт злочину. *Право України*. 1999. № 6. С. 75-78.
9. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : монографія / за наук. редакцією В. І. Борисова. Харків : Право, 2006. 208 с.
10. Дзюба В. Т. Концептуальні засади кримінально-правової охорони потерпілого, жертви, постраждалого. *Альманах кримінального права: збірник статей* / відп. ред. П. П. Андрушко, П. С. Берзін. Київ : Правова єдність, 2009. Вип. 1. С. 191-217.
11. Ярмиш Н. М. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз) : автореф. дис. ... доктора юрид. наук / Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 38 с.

12. Черевко К. О. Кримінально-правова характеристика незаконного проведення абортів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харківський нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. 224 с.
13. Музыка А. А., Лашук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. Київ: Паливода А. В., 2011. 192 с.
14. Резолюція 40/33 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року «Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх ("Пекінські правила")». URL: <https://www.un.org/ru/ga/40/docs/40res.shtml> (дата звернення: 22.07.2024).
15. Навроцький В. О. Наскрізні кримінально-правові поняття : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 376 с.
16. Черніков Є. Е. Кримінальна відповідальність за неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Одеський держ. університет внутр. справ. Одеса, 2020. 288 с.
17. Гуророва Н. О., Пашков В. М. Відповідальність за неналежне виконання професійних обов'язків лікарем під час ведення пологів, що спричинило тяжкі наслідки (аналіз судової практики). *Медичне право*. 2019. № 2 (24). С. 925. DOI: <https://doi.org/10.25040/medicallaw2019.02.009> (дата звернення: 22.07.2024).
18. Романюк Х. І. Кримінальна відповідальність за незаконне проведення абортів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2019. 230 с.
19. Ярмиш Н. М. Зміст ст. 117 КК України як джерело інформації про початок життя людини. *Аеро-2011. Повітряне і космічне право. Становлення держави та права в умовах глобалізації: теоретичний і практичний аспект*: матеріали II Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 24 лютого 2012 р.). Нац. авіац. ун-т. Ніжин : Вид. ПП Лисенко М. М., 2012. С. 462-463.
20. Орлеан А. М. Початок кримінально-правової охорони життя людини. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4 (71). С. 299-307.
21. Комісаренко С. В., Романюк С. І. Перспективи редагування геному за допомогою CRISPR/CAS, або як опанувати «генетичні ножиці». Нобелівська премія з хімії 2020 року. *Вісник НАН України*. 2020. № 12. С. 31-49. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2020.12.031> (дата звернення: 22.07.2024).
22. Воронін М. Китайський професор оголосив про народження генетично модифікованих дітей. *BBC NEWS Україна*. 26 листопада 2018 року. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46352768> (дата звернення: 22.07.2024).
23. Горветт Зарія. Як генетичні помилки можуть змінити людину. *BBC NEWS Україна*. 17 квітня 2021 року. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-fut-56764090> (дата звернення: 22.07.2024).
24. Терешкевич Г. Т. Інформована згода та експериментування над людиною. *Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення)* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конф. (м. Львів, 17-18 квітня 2008 р.). Львів, 2008. С. 334-341.
25. Recommandation de l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe 1046 (1986) du 24 septembre 1986 "Utilisation d'embryons et foetus humains à des fins diagnostiques, thérapeutiques, scientifiques, industrielles et commerciales". URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/xref/xref-xml2html-en.asp?fileid=15080&lang=fr> (дата звернення: 22.07.2024).
26. Recommandation de l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe 1100 (1989) du 2 février 1989 "L'utilisation des embryons et foetus humains dans la recherche scientifique". URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/xref/xref-xml2html-fr.asp?fileid=15134&lang=fr> (дата звернення: 22.07.2024).
27. Дорохіна Ю. Життя людини як предмет кримінально-правової охорони. *Law. State. Technology*. 2021. Вип. 2. С. 11-24. DOI: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-2-2> (дата звернення: 22.07.2024).
28. Щирба М. Ю. Правовий статус пацієнтів: теоретико-правове дослідження : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2021. 39 с.

References:

1. Hrebenuk, O.Ya. (2013). Udoskonalennia zakonodavstva Ukrainy pro kryminalnu vidpovidalnist za zlochynu, poviazani z vyprobuvanniam likarskykh zasobiv, u konteksti

yevropeiskoi intehratsii. *Nauka i pravookhorona – Science and law enforcement*, 2 (20), 136–139 [in Ukrainian].

2. Seniuta, I.Ya. (2018). Tsyvilno-pravove rehuliuвання vidnosyn u sferi nadання medychnoi dopomohy: pytannia teorii i praktyky: monograph. Lviv: Medytsyna i pravo [in Ukrainian].

3. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia. *Ofis Heneralnoho prokurora – Office of the Prosecutor General*. <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> [in Ukrainian].

4. Yehorova, V.O. (2010). Kryminalizatsiia nezakonnoho provedennia doslidiv nad liudynoiu ta yoho kryminalno-pravovi oznaky. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

5. Kuts, V.M., Hizimchuk, S.V. & Yehorova, V.O. (2012). Kryminalna vidpovidalnist za nezakonne provedennia doslidiv nad liudynoiu: monograph. Kharkiv: Yurait [in Ukrainian].

6. Chebotarova, H.V. (2011). Kryminalno-pravova okhorona pravoporiadku u sferi medychnoi diialnosti. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

7. Katerynychuk, K.V. (2018). Zlochyny proty zdorovia osoby: problemy kryminalno-pravovoi teorii ta praktyky: monograph. Kyiv: FOP Maslakov [in Ukrainian].

8. Fesenko, Ye. (1999). Tsinnosti yak obiekt zlochynu. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 6, 75–78 [in Ukrainian].

9. Senatorov, M.V. (2006). Poterpilyi vid zlochynu v kryminalnomu pravi / Borysov, V. I. (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

10. Dziuba, V.T. (2009). Kontseptualni zasady kryminalno-pravovoi okhorony poterpiloho, zhertvy, postrazhdaloho. *Almanakh kryminalnoho prava: zbirnyk statei – Almanac of criminal law: collection of articles*, 1, 191–217 / Andrushko, P.P. & Berzin, P.S. (Eds.). Kyiv: Pravova yednist [in Ukrainian].

11. Yarmysh, N.M. (2003). Teoretychni problemy prychnynno-naslidkovoho zviazku v kryminalnomu pravi (filosofsko-pravovyi analiz). *Extended abstract of doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

12. Cherevko, K.O. (2011). Kryminalno-pravova kharakterystyka nezakonnoho provedennia abortu. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

13. Muzyka, A.A. & Lashchuk, Ye.V. (2011). Predmet zlochynu: teoretychni osnovy piznannia : monograph. Kyiv: Palyvoda A.V. [in Ukrainian].

14. Resolution 40/33. United Nation Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules). The General Assembly. 96th plenary meeting, 29 November 1985. URL: <https://documents.un.org/access.nsf/get?OpenAgent&DS=A/RES/40/33&Lang=E> [in English].

15. Navrotskyi, V.O. (2023). Naskrizni kryminalno-pravovi poniattia: study guide. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

16. Chernikov, Ye.E. (2020). Kryminalna vidpovidalnist za nenalezhne vykonannia profesiinykh oboviazkiv medychnym abo farmatsevychnym pratsivnykom. *Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

17. Hutorova, N.O. & Pashkov, V.M. (2019). Vidpovidalnist za nenalezhne vykonannia profesiinykh oboviazkiv likarem pid chas vedennia polohiv, shcho sprychynilo tiazhki naslidky (analiz sudovoi praktyky). *Medychno pravo – Medical law*, 2 (24), 9–25. DOI: <https://doi.org/10.25040/medicallaw2019.02.009> [in Ukrainian].

18. Romaniuk, Kh.I. (2019). Kryminalna vidpovidalnist za nezakonne provedennia abortu. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].

19. Yarmysh, N.M. (2012). Zmist st. 117 KK Ukrainy yak dzherelo informatsii pro pochatok zhyttia liudyny. *Aero-2011. Povitriane i kosmichne pravo. Stanovlennia derzhavy ta prava v umovakh hlobalizatsii: teoretychnyi i praktychnyi aspekt: materialy II Mizhnar. nauk. konf. (m. Kyiv, 24 liutoho 2012 r.) – Aero-2011. Air and space law. Formation of the state and law in the conditions of globalization: theoretical and practical aspects: materials of the international scientific and practical conference (Kyiv, July 24, 2012)*, 462–463. Nizhyn [in Ukrainian].

20. Orlean, A.M. (2012). Pochatok kryminalno-pravovoi okhorony zhyttia liudyny. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 4 (71), 299–307 [in Ukrainian].

21. Komisarenko, S.V. & Romaniuk, S.I. (2020). Perspektyvy redahuvannia henomu za dopomohoiu CRISPR/CAS, abo yak opanuvaty «henetychni nozhytsi». Nobelivska premiia z khimii 2020 roku. *Visnyk NAN Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 12, 31–49. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2020.12.031> [in Ukrainian].

22. Voronin, M. (2018). Kytaiskyi profesor oholosyv pro narodzhennia henetychno modyfikovanykh ditei. *BBC NEWS Ukraina*. November 26. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46352768> [in Ukrainian].

23. Horvett, Zariia (2021). Yak henetychni pomylky mozhut zminyty liudynu. *BBC NEWS Ukraina*. April 17. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-fut-56764090> [in Ukrainian].

24. Tereshkevych, H.T. (2008). Informovana zghoda ta eksperymentuvannia nad liudynoju. *Medychno pravo Ukrainy: pravovyi status patsientiv v Ukraini ta yoho zakonodavche zabezpechennia (henezys, rozvytok, problemy i perspektyvy vdoskonalennia): materialy II Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konf. (m. Lviv, 17–18 kvitnia 2008 r.) – Medical law of Ukraine: legal status of patients in Ukraine and its legislative support (genesis, development, problems and prospects for improvement). materials of the all-Ukrainian scientific and practical conference (Lviv, April 17-18, 2008)*, 334–341. Lviv [in Ukrainian].

25. Recommandation de l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe 1046 (1986) du 24 septembre 1986 "Utilisation d'embryons et foetus humains à des fins diagnostiques, thérapeutiques, scientifiques, industrielles et commerciales". URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/xref/xref-xml2html-en.asp?fileid=15080&lang=fr> [in French].

26. Recommandation de l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe 1100 (1989) du 2 février 1989 "L'utilisation des embryons et foetus humains dans la recherche scientifique". URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/xref/xref-xml2html-fr.asp?fileid=15134&lang=fr> [in French].

27. Dorokhina, Yu. (2021). Zhyttia liudyny yak predmet kryminalno-pravovoi okhorony. *Law. State. Technology*, 2, 11–24. DOI: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-2-2> [in Ukrainian].

28. Shchyrba, M. Yu. (2021). Pravovyi status patsientiv: teoretyko-pravove doslidzhennia. *Extended abstract of doctor's thesis*. Lviv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 29.07.2024

Shamsutdinov O., Candidate of Legal Sciences, Senior Researcher, Leading Researcher at the Interagency Research Center on Problems of Combating Organized Crime at the National Security and Defense Council of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ILLEGAL CONDUCTING OF MEDICAL AND BIOLOGICAL EXPERIMENTS ON HUMANS: A PERSPECTIVE ON THE PROBLEM OF A VICTIM

The article examines the content of the concept of "victim" in the criminal offense of "illegal conducting of experiments on humans", provided by Art. 142 of the Criminal Code of Ukraine. In particular, the author focused attention on one of the forms of committing this unlawful act – illegal medical and biological experimentation.

It is argued that the main corpus delicti, provided by Part 1 of Art. 142 of the Criminal Code of Ukraine, are characterized by the general victim (any human), and the qualified corpus delicti (Part 2 of Art. 142) are characterized by the special victim, who is a minor (child).

Given the increasing degree of public danger of unlawful encroachment depending on the decreasing age of the victim, the author raises the issue of expediency of criminal law protection of life and health of an unborn child.

The author states that today the current Ukrainian legislation and case law associate the moment of the right to life with live birth, and therefore, any medical and biological experiments on human embryos and fetuses, including genetic manipulations, are not covered by the criminal offense, provided by Art. 142 of the Criminal Code of Ukraine.

The current state of experimentation with the human genome at the prenatal stage of development together with the arising in this connection ethical problems and biological threats are highlighted.

The regulatory position of the European legislator and the views of national researchers on the need for legal protection of the rights and dignity of children at the prenatal stage of development are presented.

The author proposes to move the criminal law definition of the moment when human life begins to an earlier period, in particular, to add the qualified corpus delicti "illegal conducting of experiments on humans" (Part 2 of Art. 142 of the Criminal Code of Ukraine) with such type of the special victim as "unborn child (fetus)".

Keywords: criminal offence, victim, human experimentation, genome, child, beginning of life, embryo, fetus.